

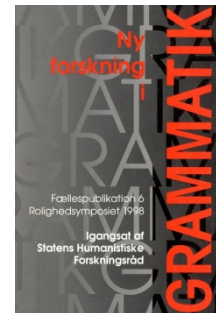
# Ny Forskning i Grammatik

Titel: Betydningsforskellen mellem *der*- og *som*-relativsætninger

Forfatter: Rita Therkelsen

Kilde: C. Bache, L. Heltoft & M. Herslund (red.).  
*Ny Forskning i Grammatik* 6, 1999, s. 309-332

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>



© Forfatterne og Odense Universitetsforlag 1999

## Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

## Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af *Ny Forskning i Grammatik* (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

# Betydningsforskellen mellem *der*- og *som*-relativsætninger

Rita Therkelsen

## 1. Indledning

Der findes mere eller mindre udførlige beskrivelser af brugen af *som* og *der* i relativsætninger, og af den statistiske tendens i valget af den ene eller den anden. Men *hvorfor* valget falder på den ene eller den anden, gives der ingen forklaring på: Mikkelsen 1975: 921: “*Der* henviser ligesom *som* til alle arter af navneord og til ord i begge tal, men bruges kun som grundled.”, Diderichsen 1971: 209: “Hvis Fællesleddet er Subjekt i Relativsætningen, indsættes idenne det formelle Situativ *der* (...) i Neksusfeltet, med mindre man tilknytter Relativsætningen med *som*; ...” og Aage Hansen 1967: 443; “*Som* har som subjekt en konkurrent i adverbiet *der*.” Ifølge traditionen skulle der ikke være nogen betydningsforskel mellem (1a) og (2a):

(1a) I går snakkede jeg med Erik Hansen *der* er grammatiker

(2a) I går snakkede jeg med Erik Hansen *som* er grammatiker

Det er imidlertid ikke en tilfredsstillende analyse når sprogbrugerne bliver ved med at anvende begge typer, og når der findes konstruktioner hvor kun den ene form er mulig.

I artiklen argumenteres der for at der er to kodninger i *som*- og *der*-relativsætninger. Der er en kodning i forhold til fællesleddet, og her ligger betydningsforskellen i hvilke semantiske træk henholdsvis *som* og *der* udpeger ved substantivet, og som konsekvens heraf har henholdsvis *som*- og *der*-relativsætninger forskellig adjektivisk effekt. Og der er en informationsstrukturel kodning hvor henholdsvis *som* og *der* giver re-

lativsætningen forskellig status i informationsstrukturen.<sup>1</sup> Da jeg analyserer *som* som et konjunkional og *der* som subjektpladsholder, gælder det for det følgende at betegnelsen *som-relativsætninger* refererer til alle relativsætninger hvor *som* er tilstede, og betegnelsen *der-relativsætninger* refererer til alle relativsætninger hvor *som* er slettet.

## 2. *Som-* og *der-relativsætningen*. Adjektivisk effekt

Relativsætninger er adjektiviske og dermed syntaktisk og semantisk set underordnede, med Hansens (1998) betegnelser altid implikative og determinative relativsætninger både implikative og eksplikative.<sup>2</sup>

Relativsætninger er også adjektiviske med hensyn til betydning. Indholdet i relativsætningen betegner en 'egenskab' som, via underordningen, bliver tillagt antecedentens diskursreferent. Fordelen ved relativsætninger i forhold til adjektiver er at de 'egenskaber' som indholdet i en relativsætning kan betegne, på grund af sætningskarakteren også kan være handlinger, aktiviteter, begivenheder og processer. Det kan dog ikke være en begrundelse for at opretholde en skelnen mellem *som-* og *der-relativsætninger*.

Det er adjektivets rolle i sine to syntaktiske funktioner som *som-* og *der-relativsætningerne* har fordelt mellem sig, sådan at en *der-relativsætning* **kategoriserer**, og en *som-relativsætning* **tillægger eksemplarer egenskaber**.

Adjektivet kan syntaktisk indgå enten i en hypotagme- eller en prædikatkonstruktion. I en hypotagmekonstruktion er adjektivets rolle at

1 Det empiriske grundlag for resultaterne er mundtlige kilder. Eksemplerne er i denne artikel hentet fra både mundtlige og skriftlige kilder og konstruerede.

2 Definitionen er Hansen 1998: 13: "Den implikative ledsætning defineres ved at den semantisk set har en tom plads, som udfyldes med et led fra oversætningen. Ledsætningen i sig selv er altså semantisk inkomplet, men oversætningen er komplet også uden ledsætningen." "I eksplikativkonstruktionen er ledsætningen semantisk komplet, mens oversætningen er inkomplet og først kompletteres af ledsætningen." Hansen 1998: 15: "Når de demonstrative pronominer og artiklen ikke er anaforiske, men kataforiske, ... er oversætningen inkomplet uden ledsætningen, som altså er eksplikativ; men den er samtidig implikativ da den indgår i en fællesledskonstruktion."

afgrænse delmængder. Således kan *en intelligent kvinde* betegne en delmængde, en afgrænset underkategori (indeholdende et vist antal eksemplarer som har egenskaben intelligent) af kategorien kvinde. Underkategoribetydningen er i (3):

(3) En intelligent kvinde skal man ikke lede længe efter

Hypotagmet *en intelligent kvinde* kan også tilegne et eksemplar egenskaben intelligent ved at indplacere eksemplaret i den underkategori, som konstruktionen afgrænser, nemlig *intelligente kvinder*: I (4) bliver eksemplaret tilegnet en bestemt egenskab, som det har fælles med andre eksemplarer af den underkategori.

(4) Hun er en intelligent kvinde

Det centrale er at konstruktionen i sig selv afgrænser en underkategori, uanset kontekst.

Som prædikativ har adjektivet den rolle at tillægge et eller flere eksemplarer en bestemt egenskab. Og, vigtigt, i modsætning til hypotagmekonstruktionen bliver der **ikke** afgrænset underkategori:

(5) Den kvinde er intelligent

En prædikativkonstruktion som i (5) - (14)<sup>3</sup>, se (6) - (14) i fodnoten, tillægger altid eksemplarer af en kategori egenskaber, og afgrænser ikke delmængder.

---

3 (6) En kvinde er intelligent	(alle eksemplarer af kategorien kvinde er ...
(7) kvinden er intelligent	(alle eller det eksemplar(er) er ...
(8) kvinder er intelligente	(alle eksemplarer ...
(9) kvinderne er intelligente	(alle eksemplarer eller de eksemplarer er ...
(10) de kvinder er intelligente	(alle de omtalte eksemplarer er ...
(11) nogle mænd er intelligente	(nogle eksemplarer af kategorien mand er ...
(12) mange mænd er intelligente	(mange eksemplarer af kategorien mand er ...
(13) nogle intelligente mænd er sympatiske	(nogle eksemplarer af kategorien intelligente mænd er ...
(14) mange intelligente mænd er fummelfingrede	(mange eksemplarer af

Set i forhold til adjektivets rolle i henholdsvis hypotagme- og prædikativkonstruktionerne, svarer en *der*-relativsætning til en hypotagmekonstruktion, mens en *som*-relativsætning svarer til en prædikativkonstruktion. *Der*-relativsætninger kategoriserer eksemplarer eller kategorier, og *som*-relativsætninger tillægger eksemplarer egenskaber.

Når man i løbende tekst eller dialog har fået etableret en diskursreferent som eksemplar, kategori eller underkategori, kan der være tale om et stilistisk (geografisk, individuelt eller tekstligt-poetisk bestemt) valg mellem *som* og *der*, hvis den informationstrukturelle kodning i øvrigt ikke styrer valget (se nedenfor).

Der hvor man kunne forvente at kun den ene form er mulig, er i kontekster hvor kategorisering er udelukket (kun *som* er mulig), og hvor eksemplarreference er udelukket (kun *der* er mulig).

*Der* er umulig når relativsætningen er en identitetsprædikation med et proprium, der er født bestemt og har specifik reference, proprier kan ikke betegne en kategori (appellativet erik hansen kan betegne en kategori, *der hedder Erik Hansen* er udmærket):

- (15a) \*Kender du formanden for Dansk Sprognævn *der* er Erik Hansen?  
 (15b) Kender du formanden for Dansk Sprognævn *som* er Erik Hansen?

Fra mit korpus (16) hvor det fremhævede *som* ikke kan være et *der*:

- (16) "Og velkommen også til vores næste gæst *som* er Jørgen Clausen der er professor i biokemi ved Roskilde Universitetscenter og endelig til afdelingsforstander og læge Lars Ovesen, styrelsen."

Man kan producere stjerneformer ad libidum efter samme model (17) - (19):

- (17a) \* I aftes så jeg en film om verdens smukkeste ø *der* er Island

- (17b) I aftes så jeg en film om verdens smukkeste ø *som* er Island
- (18a) \* Der var flotte nærbilleder af en hovedattraktion *der* er varme kilder
- (18b) Der var flotte nærbilleder af en hovedattraktion *som* er varme kilder
- (19a) \* I dag vil jeg redegøre for en meget indflydelsesrig grammatisk teoretisk retning *der* er generativ grammatik
- (19b) I dag vil jeg redegøre for en meget indflydelsesrig grammatisk teoretisk retning *som* er funktionel grammatik

Det kataforiske *en sådan*<sup>4</sup> kræver en identifikationsprædikation, og kan kun tage *som*:

- (20) “Artikel 25.  
1. Enhver har ret til en sådan levestandard, *som* er tilstrækkelig til hans og hans families sundhed og velvære.” (Menneskerettighedserklæringen)

Det er ikke *sådan* der kræver *som*, jeg har mange eksempler på både *sådan en...der* og *sådan en...som* i mit korpus.

Det er netop i identitetsprædikationer med *proprier* eller *appellativer* med *propriumsfunktion* at *soms* eksemplarlukning erkendes. Der kan jo fx sagtens gå generativ grammatik i den (kategorisering). (21) og (22) er eksempler hvor *der* ikke er umulig, men hvor det, set i lyset af ovenstående, ikke er overraskende at møde et *som* frem for et *der*. I (21) er der tale om en identitetsprædikation, men *der* er ikke umulig, fordi man godt kunne have valgt at kategorisere ”Blanca Navidad” som ’spansk udgave’ i modsætning til ’engelsk udgave’:

- (21) “Blandt sangene er “Merry Christmas, Baby” og “Blanca Navidad”, *som* er den spanske udgave af “White Christmas”.” (Dagbladet, 19/12 1998)

---

4 Med Baches (1997:14) betegnelse er *en sådan* og *samme* specificerende adjektiver. Brugt kataforisk kræver begge en *som*-relativsætning.

Til gengæld ville det ikke være muligt med \*... "Blanca Navidad" *der er* "White Christmas" på spansk.

I (22) er det interessante i denne forbindelse den 3 meter høje skulptur i bronze der i givet fald skulle stå på Hovedbanegården. Som det ses af min parafrase, er *der* mulig, men valget af *som* synes mere naturligt, fordi konteksten har lukket til et specifikt eksemplar med specifikke egenskaber – og skulpturen tilegnes så yderligere den egenskab at den står på Hovedbanegården.

- (22) "Her er manden med køreplanen *der* ikke kan vente med at komme af sted. Han er rejseklar, toget er allerede på vej, og han bliver trukket med af det. Det er min drøm at få lov til at lave denne her figur som en skulptur, tre meter høj og i bronze, *som* skal stå på Hovedbanegården." (Lars Nørgård om en af sine DSB-årsplakater i *Ud & Se*, december 1998)

Hvor *som*-relativsætninger tilegner eksemplarer egenskaber, kategoriserer *der*-relativsætninger. I (1a) kategoriseres Erik Hansen i grammatikerkategorien, og samtidig impliceres der at der er andre Erik Hansener som ikke tilhører grammatikerkategorien, og at der er andre der tilhører grammatikerkategorien. I (2a) tillægges Erik Hansen den egenskab at han er grammatiker.

- (1a) I går snakkede jeg med Erik Hansen *der* er grammatiker  
 (2a) I går snakkede jeg med Erik Hansen *som* er grammatiker

At der er tale om kategorisering i (1a) ses af (1b):

- (1b) I går snakkede jeg med Erik Hansen *der var* grammatiker

Her er budskabet at Erik Hansen har tilhørt kategorien grammatiker. Denne betydningseffekt kommer ikke fra præteritum, som Glismann 1986 påpeger, når man siger at Peter lå ved stranden for en time tiden, hindrer det ikke at han ligger der endnu. Det er kategoriseringseffekten fra *der* der har indflydelse på ytringens manglende sandhedsværdi, den korrekte udgave i præteritum er (2b):

(2b) I går snakkede jeg med Erik Hansen *som var* grammatiker

Den egenskab havde han på det tidspunkt – og han kan sagtens have den endnu. Til gengæld er (1c) udmærket, mens (2c) er en fysisk umulighed:

(1c) I går mødte jeg Lars *der var* på skiferie i Norge, i toget til Roskilde

(2c) I går mødte jeg Lars *som var* på skiferie i Norge, i toget til Roskilde

Der synes at følge en form for samtidighed med *som*, hvilket i øvrigt også ses i (22).

Når man kategoriserer, implicerer det at der findes andre eksemplarer med de samme egenskaber. Det er derfor at det eneste vidne der kunne have givet Pedal-Ove et alibi i (23), får en *som*-relativsætning:

(23) “Jane Nielsen var en taxachauffør, *som* havde set Pedal-Ove på mordtidspunktet og kunne have givet ham et alibi.” (Informa, 29/10 1998)

Og omvendt er *som* ikke mulig hvis man vil etablere en kategori; den meget omtalte tennisspillende advokat i (24) ville have været et specifikt nulevende eksemplar med dåbsattest og dansk pas hvis der havde stået *som*. Med *der* er han en type:

(24) “Med pensionsalderen nedsat til 65 år får en typisk SiD’er samlet ca 168.000 kroner mindre under den nye efterlønsordning, hvis han går på efterløn som 60-årig, end han gør under den nugældende ordning.

En meget omtalt tennisspillende advokat *der* kan vente med at gå på pension til han bliver 65 år, fordi hans arbejde ikke har været så belastende, får derimod 100.000 kroner forærende i skattefradrag.” (Informa, 7/12 1998)



En eksemplarisk case-story skal hedde som i (25a), mens et interessant enkelttilfælde skal hedde som i (25b):

(25a) Byen *der* gik i forfald

(25b) Byen *som* gik i forfald

Bogen *Manden som elskede for meget* er en bog om en mand, og han elskede for meget, mens bogen *Manden der elskede for meget* er en bog om at elske for meget, illustreret med en mandeskæbne. Og den kulturelle kanal DR2 snager selvfølgelig ikke i folks privatliv af bar nyfgen interesse (26):

(26) “21.20 Livsglimt (4:5). “Sangersild for Gud”. Bebiane Bøje, 30 år, fortæller om at vokse op med forældre, *der* tilhører Pinsekirken, om at vie sit liv til Gud, om at deltage i Melodi Grand Prix og turnere med Finn Nørbygaard, om at lede lovsangen i kirken og om at gifte sig med en mand *der* har et forlist ægteskab bag sig, og om at få børn.” (DR2 programoversigt)

En bog som vil have en generel morale om spionage, skal hedde *Spionen der kom ind fra kulden*. Den skal ikke lægge op til at vi får en triviell historie om en spion der træder fra den sibiriske kulde ind til det varme ildsted: *Spionen som kom ind fra kulden*. Der er nemlig en afledt effekt af at *der* kategoriserer og at *som* tilegner eksemplarer egenskaber, og det er at hvor det er muligt, lægger *der* op til en metaforisk, generel eller abstrakt tolkning, og *som* lægger op til en konkret, specifik tolkning.<sup>5</sup> Hvilken bankrådgiver ville De, kære læser, foretrække,

5 Hovedpointen i Lars Brinks artikel om *der*-konstruktioner, Brink 1997, er at *der*-konstruktioner har eksistentiel betydning i aktiv, og at *der* ikke er mulig ved non-eksistentiel betydning. Et af hans eksempler er *Der arbejder (er) 700 mennesker på fabrikken*, hvilket er det Lars Brink kalder for eksistentiel betydning. Ytringen, mener han, kan ikke forstås på den måde at der lige nu er 700 mennesker der bestiller noget på fabrikken, mens resten driver den af (non-eksistentiel betydning). Jeg mener at den kan tolkes på begge måder – man kunne fx prøve af indsætte betegnelsen for arbejdsstyrke: *Der arbejder 10 mand på motorvejen*. Her afgrænses den samlede arbejdsstyrke – mængden af arbejdende mænd. Men det kan også tolkes som konkret arbejdende mænd, lige nu. Begge tolkninger er også mulige i *Der arbejder 10 mænd på motorvejen*. *Der* introducerer en kategori, og det er derfor en afledt effekt at *der*-konstruktioner kan få metaforisk, generel eller abstrakt tolkning. Men de får det ikke nødvendigvis.

(27a) eller (27b)? Og, går Deres smag mere i retning af (28a) end af (28b) – eller begge dele?

(27a) Jeg vil helst have en bankrådgiver *der* går med både livrem og seler

(27b) Jeg vil helst have en bankrådgiver *som* går med både livrem og seler

(28a) Hun foretrækker mænd *der* har hår på brystet

(28b) Hun foretrækker mænd *som* har hår på brystet

Det er dog ikke andet end en tendens, konteksten kan lukke for tolkningen. Fx vil en kontekst der leder i konkrete tankebaner fremme den konkrete tolkning (29):

(29) Modelbureauet foretrækker mænd *der* har hår på brystet

Tendensen ses også på følgende skilt i edb-rummet i danskhuset på RUC (30a):

(30a) “Vis lidt hensyn til de studerende *som* sidder og arbejder ved maskinerne”

Den konkrete tolkning, at det er de studerende der arbejder ved maskinerne her og nu forstærkes af *sidder og arbejder*. På den anden side ville (30b):

(30b) Vis lidt hensyn til de studerende *der* sidder og arbejder ved maskinerne

blot yderligere implicere at der var nogle studerende der ikke lige sad og arbejdede (men måske snakkede og forstyrrede). *Modelbureauet* og *sidder og arbejder* “vinder” altså over en tendens til generel tolkning ved *der*. Den er dog tydelig i kontrast når man fjerner alle andre tolkningsnøgler, her også *ved*, (30c) og (30d):

(30c) Vis lidt hensyn til de studerende *som* arbejder på maskinerne

(30d) Vis lidt hensyn til de studerende *der* arbejder på maskinerne

Forklaringen på at *som*-relativsætninger tillægger eksemplarer egenskaber og at *der*-relativsætninger kategoriserer, skal dels findes i *som* og *ders* betydning i sig selv, dels i deres syntaktiske funktion i ledsætningen.

### 3. *Som* og *der*: Syntaktisk funktion i ledsætningen

Den analyse der giver sammenhæng i systemet, er at *som* fungerer som konjunkional i ledsætningen, mens *der* er subjektspladsholder. Udtrykssyntaktisk set kunne det se ud som om *som* kunne have både 'subjekts'- og 'objekts'-ledfunktion, mens *der* kun kunne have 'subjekts'-ledfunktion i relativsætningen. Det er dertil den traditionelle beskrivelse når i ledanalysen.

Traditionens analyse forudsætter at der er et paradigmatiske valg mellem *som* og *der* som subjektspladsholder<sup>6</sup>, et valg som dog ikke altid træffes, idet nogle sprogbrugere (konsekvent?) bruger *som der*. Men der må være tale om to pladser, en konjunkionalplads og en subjektplads:

(31)	<i>k</i>	<i>S</i>
	som	Ø
	Ø	der

For det første fordi (32) og (33) er analoge i deres syntaktiske opbygning:

- (32) Vi taler om en kvinde Ø *der* ligger forrest i feltet, og *som* ser ud til at vinde
- (33) Vi taler om en kvinde Ø *jeg* har set løbe før, og *som jeg* har interviewet

---

6 Vikner 1991 argumenterer *der* hen på konjunkionalpladsen i paradigme med *at* og *som*. Resultatet er det samme: paradigmefølleskab. Et af hans argumenter for at *der* ikke kan stå på subjektspladsen er, at *der* ikke har pronominal funktion, og derfor ikke har kasus (i dette tilfælde nominativ). Fejlslutningen er at kasus skulle være knyttet til en plads, og at udtrykssubjekter på dansk nødvendigvis skal have nominativ. Når udtrykssubjekter kan have akkusativ, jf. Heltoft 1997, kan de vel også være kasusløse.

Man kan altså generelt udelade konjunktionen i relativsætninger. Desuden står *der* ikke i paradigme med *som* som subjektspadsholder, men i paradigme med situativet *her*, jævnfør (34) og (35):

(34) Sikke en varme *her* er

(35) Sikke en varme *der* er herinde

Analysen af *som* som underordnende konjunktion og *der* som subjektspadsholder<sup>7</sup> forklarer at *som* er obligatorisk i en sidestillet relativsætning som i (32) og (33), for det gælder generelt at konjunktionen ikke kan udelades i en sidestillet ledsætning, medmindre subjektet også udelades. Det forklarer samtidig, som Brink 1997 også påpeger, at man aldrig finder *der* i den sidestillede ledsætning. Man finder ingen sidestillede ledsætninger der indledes med subjekt, sandsynligvis fordi det ved den anden ledsætning er nødvendigt at markere at *og* sidestiller ledsætningerne og ikke to helsætninger.

## 4. *Som* og *der*: Betydning

### 4.1. *Som*: betydning

*Som* betegner 'lighed', også etymologisk. I sammenligningen lighed mellem de to prædikationer *som* forbinder, og det er lighedsbetydningen der betinger at *som* er krævet i relativsætninger som er identitetsprædikationer. Pladsen er ikke her til at diskutere sammenligninger nærmere, men relevant er det at (informations)strukturen i sammenligningen prototypisk er at det kendte kommer i sammenligningsledet, man vil snarere se (36a) end (36b)

(36a) En zyglofyt kan svæve som en stor lyserød sæbebobbel

(36b) En stor lyserød sæbebobbel kan svæve som en zyglofyt

Den samme (informations)struktur går igen i relativsætninger som er identitetskonstruktioner. Og da sammeligningsled også er syntaktisk

<sup>7</sup> Noget der bestyrker denne analyse er i øvrigt at *som* i visse tilfælde kan skiftes ud med *at* som underordningsmarkør, jf. Mikkelsen 1975: 570, anmærkning 1.

underordnede, er det ligeledes relevant at spørge hvordan vi egentlig sikkert skelner mellem *som*-relativsætninger og sammenligningsled?

I sammenligningsled (kan) det redundante slettes, og ved at slette udpeges det resterende til det der skal sammenlignes.<sup>8</sup> Af den lille eksemplærække i fodnoten kan uddestilleres at hvis man fjerner et valensbundet led fra sammenligningsleddet, skal man også fjerne verbalet for at bibeholde status af sammenligningsled. Indholdssyntaktisk betyder det at sammenligninger er sammenligninger mellem prædikationer hvor prædikatet kan være redundant (og altså slettes), dvs. sammenligning af måden hvorpå.

Hvis man kun fjerner et valensled, har man en relativsætning. Det betyder indholdssyntaktisk at relativsætningen er et sammenligningsled hvor et argument er slettet. (Heraf kommer den vildfarelse at *som* skulle have 'subjekts'- 'objekts'- 'indirekte objekts'- eller 'styrelse-i-middelbart-objekts'-funktion). Tilbage i det relative sammenligningsled bliver et prædikat, og *som* sætter en lighedsrelation mellem prædikatet og det slettede argument som er repræsenteret i oversætningen, (og det skal det være, ellers kunne vi ikke vide at det var slettet), dvs. sammenligning af 'ting' og 'egenskab'.

Deraf kommer betydningseffekten at *som*-relativsætninger tillægger egenskaber som opfattes som essens, og samtidighedseffekten er også en naturlig følge.

---

8 Han vralter som en gås (vralter)

Min kæreste er som en rose (er)

Jeg har lige så mange bøger som min nabo (har bøger)

Som (jeg har) sagt (at jeg ikke finder mig i mere) finder jeg mig ikke i mere

Jeg vasker vinduerne som min nabo vasker bilen

Jeg vasker vinduerne som jeg vasker bilen

!Jeg vasker vinduerne som vasker bilen = relativ

???\*Jeg vasker vinduerne som min nabo bilen

Min nabo giver gaver til sin søster som jeg til min bror

!Min nabo giver gaver til sin søster som jeg giver til min bror = relativ

???\*Min nabo giver sin søster gaver som jeg min bror

Min nabo går ture i skoven som jeg på stranden

#### 4.2. Der: Betydning

*Der* betegner på linie med *her* oprindeligt 'sted'. *Ders* stedsbetydning kan dog som subjektspladsholder siges at være så udvandet at man kan tale om et næsten betydningstomt element i den henseende. Det ses af at i (36) hvor *der* i stedsadverbiet har bevaret sin fulde stedsbetydning, er der en uacceptabel modsætning mellem *her* og *der*, mens der i den acceptable (37) ingen modsætning er mellem *der* og *her*, og stedsdeiksis udelukkende styres af *her*:

(36) \*Sikke en varme *her* er *der*inde

(37) Sikke en varme *der* er *her*inde

*Der* betegner kun sted i en meget abstrakt betydning, nemlig 'afstand' i modsætning til *her*, som betegner 'nærhed'.<sup>9</sup> Det har som ikke nominal funktion som påpeget af Erik Hansen (refereret i Vikner 1991) og har dermed ikke kasus som påpeget af Vikner 1991. *Der* er udtrykssubjekt, og indholdssyntaktisk kan man sige at *der* har substantivisk prostamme funktion, idet det er bærer af substantivstammens betydning; *der* betegner 'kategori' eller 'mængde'. Da *der* har pro-kategori funktion, og ikke pro-nominal funktion, kan det heller ikke vikariere for nominaler der ikke **kan** have kategorireference, som fx \**Der er faldet min hund ned af taget* (Brinks eksempel).

### 5. Substantivet

*Som* og *der* har i relativsætningen fordelt udpegningen af substantivets semantiske træk mellem sig, som adjektiverne har gjort det i deres to syntaktiske funktioner.

Man kan billedligt anskue substantivers semantik som mængdelære. Stammen, dvs. *nøgen* form, betegner en kategori – eller en uafgrænset mængde. Det er utælleligt. Den ubestemte artikel *en* betegner et

9 Når *der* i *der*-konstruktioner er bærer af fortællersynsvinkel, jf. Heltoft og Jakobsen 1996 og Heltoft 1999, kan det netop skyldes dette modsætningsforhold mellem *her* og *der*, som nødvendigvis må relateres til udsigelsens kommunikative *her* og *der*. Deraf i øvrigt også (1b)s lettere chokerende effekt, *der*-relativsætningen markerer afstand i forhold til det kommunikative *her* og *nu*.

antal (i den forstand kan alle kvantorer betegnes som artikler). Sat foran *kvinde* kan helheden dels betegne en *kategori* – eller en afgrænset mængde indeholdende et vist antal eksemplarer, dels et *eksemplar* af kategorien kvinde. Figur 1 er en oversigt over substantivets semantiske betydningspotentiale, jeg skelner grafisk ved at kursivere:

Fig. 1

<u>nøgen</u>	<u>ubestemt</u>		<u>bestemt</u>			
<i>kategori</i>	<i>ét eksem.</i>	<i>en kategori</i>	<i>et eksemplar</i>	<i>det ene eks.</i>	<i>eksemplaret</i>	<i>kategorien</i>
uafgrænset	udpeget	afgrænset	del af en af-	det udpe-	delen af den	den
mængde	enkelt-	mængde	grænset	gede enkelt	afgrænsede	afgrænsede
	individ		mængde	individ	mængde	mængde
<i>kvinde</i>	<i>en kvinde</i>	<i>en kvinde</i>	<i>en kvinde</i>	<i>kvinden</i>	<i>kvinden</i>	<i>kvinden</i>
				<i>den kvinde</i>	<i>den kvinde</i>	
				<i>Tine</i>		

Det er nødvendigt at have både *et eksemplar* og *en eksemplar*, fordi man ellers ikke ville kunne placere *proprier* som har indbygget bestemthed og hvis diskursreferent er et enkeltindivid. Jeg vil også kun nævne at substantivets semantik er årsag til den løbende diskussion om det generiske, det er umuligt at afgøre ud fra formen alene om *en løve* eller *løven* er brugt generisk eller ej. Tvetydigheden ligger i formen, den opstår fordi både substantivstamme og artikel betegner, og den kan kun ophæves via ko- og kontekst.

Informationsstrukturelt præsenterer ubestemt prototypisk diskursreferenten som ny, mens bestemt præsenterer diskursreferenten som identificerbar. Stammen har sin bestemthedsform: *en mand*, *manden*, og den ubestemte artikel har sin: *en mand*, *den mand*. Det informationsstrukturelle betydningssystem som er kodet i bøjningsformerne, kan sættes over eller ved siden af det semantiske system, hvor diskursreferenten enten kan være en kategori (præsenteret som ny eller som identificerbar), eller et eksemplar (præsenteret som ny eller som identificerbar).

Fig. 2

ubestemt			bestemt		
præsenterer diskursreferenten som ny			præsenterer diskursreferenten som identificérbar		
ét nyt eks.	en ny kat.	et nyt eks.	1 eks. identif.	eks. identific.	kat. identific
<i>en kvinde</i>	<i>en kvinde</i>	<i>en kvinde</i>	<i>kvinden</i>	<i>kvinden</i>	<i>kvinden</i>
			<i>den kvinde</i>	<i>den kvinde</i>	

Artiklens bestemthedsbøjning præsenterer diskursreferenten som er et eksemplar, som identificerbar. Skal en kategori præsenteres som identificerbar, skal man bruge stammens bestemthedsbøjning – man kan aldrig tolke (38) og (39) generisk:

- (38) Den løve er farlig (eksemplar præsenteret som identificerbar)
- (39) De løver er farlige (eksemplarer præsenteret som identificerbare)

Det der er interessant for *som*- og *der*-relativsætningerne, er at i det øjeblik der kommer en bestemmer på, *den sultne løve*, ophæves eksemplarbindingen – sikkert på grund af mængdelæren, bestemmeren afgrænser delmængde, og der er åbnet for kategoritolkning. I og med at *som*-relativsætninger tillægger eksemplarer egenskaber, henviser det anaforisk til artiklen, og i og med at *der* er 'prokategorial', henviser det anaforisk til substantivets stamme. Det bliver her interessant at se på hvilken effekt henholdsvis *som*- og *der*-relativsætninger har i determinative relativsætninger.

## 6. Determinative relativsætninger

Determinative relativsætninger udløses af kataforisk pronomen eller artikel, og forklaringen på at vi uden at blinke kan kategorisere et pronomen eller en artikel som kataforisk, er at finde i informationsstrukturen.

Et kataforisk determinativt pronomen sætter en reelt ny diskursreferent som **identificerbar**, og relativsætningen har dermed den rolle,



med tilbagevirkende kraft, at **gøre** diskursreferenten identificerbar.<sup>10</sup> Der er altså fire nøglebegreber **sat som ny** (ubestemt form), **sat som identificerbar** (bestemt form), **reelt ny** (hvis ikke nævnt før eller ikke synlig) og **reelt kendt** (hvis nævnt før eller synlig). Figur 3 er en skematisk oversigt over hvilke kombinationer der kræver relativsætninger:

Fig. 3

	<u>reelt ny diskursreferent</u>	<u>reelt kendt diskursreferent</u>
præs. som ny	<i>en by</i>	<i>en by + rel</i>
præs. som iden.	<i>byen</i> <i>den by +rel</i>	<i>byen</i> <i>den by</i>

Stammens bestemthedsbøjning kan ikke være kataforisk forstået på den måde at den kræver en relativsætning, fordi kendskab til ordene, leksikon, og det vil sige kategoribetegnelse, per definition er kendt.

En reelt kendt diskursreferent præsenteret som ny, kræver en relativsætning.<sup>11</sup> Årsagen er, så vidt jeg kan se, at der ellers ville være totalt informationsmæssig redundans: *Hun gik rundt i en by. Det var en by.* Denne type er interessant i forbindelse med kløvninger som jeg ikke kan komme ind på i denne artikel.

Ny diskursreferent præsenteret som identificerbar med artiklens bestemthedsform, kræver en relativsætning<sup>12</sup> eller noget andet adjektivisk. Relativsætningen skal her **gøre** diskursreferenten identificerbar. Her har *som-* og *der-*relativsætninger forskellige funktioner. *Der* gør underkategori (40) eller eksemplar af underkategori (41) identificerbar, mens *som* gør eksemplar af kategori identificerbar (42):

10 Begrebet eksplikativ (Hansen 1998) kan altså ved relativsætninger siges at være informationsstrukturelt funderet, og hverken udtryks- eller indholdssyntaktisk.

11 Subjektspronominer i akkusativ som, jf. Heltoft 1997 er kataforiske, vil også kræve en relativsætning – eller noget andet adjektivisk/attributivt: *hende med skovlen ser ikke for snu ud, ham der står til højre for søjlen, ser godt ud.*

12 Man kan ophæve kravet om at der skal være en relativsætning ved at tilføje en kategorihenvisning, nemlig *de der* og *de her*, brugt til at markere at dette er en ny diskursreferent, en kategori, som man ikke behøver at specificere yderligere for at modtageren kan identificere dem: *Så kom der de der rockere, Så kom der de her rockere, \*Så kom der de rockere.*

(40) **Den (løve der er sulten)**

Relativsætningen gør underkategorien *sultne løver* identificerbar, (afgrænser ny underkategori).

(41) **Den (løve der er sulten)**

Relativsætningen gør eksemplar af underkategorien *løve der er sulten* identificerbar (nyt eksemplar af underkategori).

(42) **Den løve som er sulten**

Relativsætningen gør nyt eksemplar af kategorien *løve* identificerbar via den identificerende egenskab *som er sulten*.

Determinativkonstruktionen er udtrykssyntaktisk set et hypotagme, indholdssyntaktisk er ledsætningen implikativ og informationsstrukturelt er den eksplikativ. Det betyder at konstruktionen informationsmæssigt er lukket om sig selv, hvilket igen betyder at relativsætningens 'fokusskopus' ikke går ud over hypotagmet. Dermed har jeg allerede foregribet den informationsstrukturelle kodning.

Afslutningsvis om det adjektiviske, skal og nævnes at i og med at *som* tilføjer eksemplarer egenskaber, sætter det i determinative relativsætninger kategori som identificerbar (eksemplaret gøres identificerbart ved hjælp af relativsætningen), og i de beskrivende relativsætninger sætter *som* både kategori og eksemplar som identificerbart, og relativsætningen tilføjer en yderligere egenskab.

## 7. Informationsstrukturel betydning

Ved de beskrivende relativsætninger er de informationsstrukturelle betydningskategorier fokus og baggrundoplysning relevante. Jeg følger her Tøgebys (1993) definition på fokus, dels som det nægtelsen rammer (Tøgeby 1993: 115), dels i betydningen nyfokus, hvilket er det der er relevant for det følgende (Tøgeby 1993: 447). Fokuserede oplysninger kan være reelt kendte eller reelt nye, og fokuserede oplysninger kan være sat som identificerbare eller sat som nye. Nominale led

kan være fokuserede i betydningen det som nægtelsen rammer, mens relativsætninger kan være fokuserede i betydningen nyfokus.

Her har *som* og *der* fordelt opgaven på sig, sådan at *som* markerer at relativsætningens indhold er baggrundsoplysning<sup>13</sup>, mens *der* markerer at relativsætningens indhold er nyfokus, dvs. relevant for det følgende. *Soms* lighedsbetydning, og sammenligningens prototypiske informationsstruktur, at man sammenligner med det kendte, gør den til en velegnet kandidat til at markere baggrundsoplysning. *Ders* anden hovedopgave i teksten er af informationsstrukturel art: *der*-konstruktioner sætter, i lighed med *det*-kløvnings (se bl.a. Diderichsen 1971: 196), det udpegede led i sætningen i fokus (jf. også Heltoft 1997). *Der* kan siges at være en *fokusoperator*, og *ders* funktion i informationsstrukturen i relativsætningen er altså at sætte indholdet i ledsætningen i fokus. Det forklarer hvorfor (43) er diskutabel, mens (44) er fuldt acceptabel:

(43)? Vi taler om en kvinde *Ø* jeg *dels* har set løbe før, og som jeg *dels* har interviewet.

(44) Vi taler om en kvinde *som* jeg *dels* har set løbe før, og som jeg *dels* har interviewet

Det informationsmæssigt sideordnende *dels* modarbejdes af eller modarbejder relativsætningernes ulige informationsmæssige vægtning i (43), mens der i (44) er informationsmæssig overensstemmelse mellem *dels* og underordning og underordning. Den informationsmæssige kodning forklarer også den intuitive fornemmelse af lidt underlige ytringer i (46) og (48):

---

13 Aage Hansen (Hansen 1967: 444) har optalt forekomster af relativsætninger med og uden *som*, og han finder at der er en tydelig tendens til at foretrække *som* hvor relativsætningen er parentetisk. Spørgsmålet er om det er sætningens parentetiske semantiske indhold der har været Aage Hansens kriterie for at klassificere ledsætningerne som parentetiske – eller om det er *som* der har været kriteriet. Jeg tror det er begge dele.

- (45) Vi taler om en kvinde *der* ligger forrest i feltet, og *som* ser ud til at vinde
- (46)? Vi taler om en kvinde *der* ligger forrest i feltet, og *som* har sorte negle
- (47) Vi taler om en kvinde *som* ligger forrest i feltet, og *som* har sorte negle
- (48)? Vi taler om en kvinde *der* har sorte negle og *som* ligger forrest i feltet

Forklaringen er at den fokuserede oplysning *ligger forrest i feltet* har noget at gøre med *ser ud til at vinde* (45), mens det er svært at finde forbindelsen mellem at ligge forrest i feltet og at have sorte negle (46), mens den omvendte rækkefølge næsten er værre (48). (47) postulerer ikke at *ligger forrest i feltet* har nogen indholdsmæssig pertinens i forhold til de sorte negle, den opremser kun karakteristika ved kvinden - problemet her er mere hvordan det kan være relevant at nævne begge karakteristika, mens (45), (46) og (48) postulerer at den første oplysning har relevans for den anden. Vil man fokusere begge relativsætninger, slettes både konjunktional og subjekt i den sidestillede (49), og *dels* er fuldt acceptabelt igen:

- (49) Vi taler om en kvinde jeg *dels* har set løbe før, og *dels* har interviewet.

Et slettet *som* på konjunktionalpladsen vil altså generelt markere at relativsætningens indhold informationsmæssigt er fokuseret

<i>k</i>	S	
som	+	ikke-fokus, baggrundsoplysning
Ø	+	fokus

Det gælder dog at relativsætningen som syntaktisk underordnet aldrig kan få højere fokusværdi end det led det hæfter sig på. En beskrivende *der*-relativsætning der hæfter sig på et ikke-fokusled, vil også intuitivt blive klassificeret som baggrundsoplysning. Det gælder fx når relativ-

sætningen fungerer som adled til et subjekt der står på subjektpladsen, som informationsstrukturelt er antifokusplads jf. Heltoft 1997 (50):

- (50) Problemet er nemlig at resultatet af den her undersøgelse åbenbart kan udlægges på flere forskellige måder. Professor Arne Astrup *der er formand for ernæringsrådet* siger at undersøgelsen viser at det for visse personer kan være ligefrem – og jeg citerer – skadeligt at tage kosttilskud i flæng.

Her kunne man informationsstrukturelt lige så godt have sagt *Professor Arne Astrup som er formand for ernæringsrådet*. Der er altså informationsstrukturelt variation mellem *som* og *der* når antecedenten er ikke-fokusled. Når antecedenten er fokusled, gør det en forskel.

Når subjektet er *der*, som er fokusoperator i sig selv i modsætning til alle andre størrelser der kan stå på subjektpladsen, kommer der et informationsmæssigt sammenstød mellem det *som* markerer, og det *der* markerer, hvilket kan være grunden til at grammatikkerne traditionelt fordømmer brugen af *som der*. Informationsstrukturelt er det en modsigelse, men vil man både tilegne eksemplaret egenskaber og fokusere egenskaben, dvs. når man også tager den adjektiviske kodning i betragtning, kan brugen af *som der* forklares.

De beskrivende relativsætninger er ikke informationsmæssigt krævede af antecedenten. Lægger de sig til et ikke-fokusled, kan både *der*- og *som*-relativsætninger højst få værdi af baggrundsoplysning. Lægger de sig til et fokusled, går *som* og *der*-fokusmekanismen i gang med henblik på pertinens **for det følgende**.

I *som* har vi altså et konjunkional som formel fokusophæver. Men beskrivende *der*-relativsætninger kan også omformateres til ikke-fokus med semantiske midler. En *der*-relativsætnings fokusvalør kan ophæves ved at der indføres en semantisk fokus-ophæver som *forresten* eller *i øvrigt*. (Et *jo* ophæver ikke fokusvaløren, men markerer at afsender sætter det fokuserede som identificerbart).

Med hensyn til fokusvalør, er det generelt ved fokuserede led at *som* og *der* gør en forskel, fordi den syntaktiske underordning betyder at led-

sætningens fokusværdi aldrig kan blive højere end antecedentens. Og det er ved fokuserede led at der kunne opstå konkurrence mellem det adjektiviske og fokusværdi - nemlig om man vil kategorisere og samtidig købe fokus, eller om man vil tillægge eksemplar egenskaber og samtidig købe ikke-fokus. I tilfældet eksemplar-ledsætnings indhold fokuseret ligger *som der*-løsningen lige for:

Fig. 4

	<i>fokus</i>	<i>ikke-fokus</i>
<i>eks. egenskaber</i>	som netop som der	som
<i>kategorisere</i> <i>antecedent</i>	der	der i øvrigt, forresten

De semantiske fokusoperatorer kan naturligvis også bruges til at forstærke fokus eller ikke-fokus (*som forresten* og *der netop*). Fokuskonstruktionerne er altså særlig interessante med hensyn til *som/der*-problematikken.

## 8. Konkluderende bemærkninger

En *der*-relativsætning kategoriserer og en *som*-relativsætning tillægger eksemplarer egenskaber. I den determinative relativsætning afgrænser *der*-relativsætningen underkategori. I den beskrivende relativsætning markerer *som* informationsstrukturelt at indholdet i relativsætningen er baggrundoplysning, mens *der* markerer at indholdet er i fokus, og det vil sige relevant for det følgende.

## Litteratur

- Bache, C. (1997). Adjektivers funktionelt betingede rækkefølge i engelsk, In L.F. Jakobsen & G. Skytte (eds.) *Ny forskning i grammatik* (fællespublikation 4). Odense: Odense Universitetsforlag. 7-25.
- Brink, L. (1997). Den danske *der*-konstruktion, *Danske Studier*. København: C.A. Reitzel, 32-83.
- Diderichsen, P. (1971). *Elementær dansk grammatik*, København: Gyldendal.
- Glismann, O. (1986). Om tid og tempus. Et forsøg på en fænomeno-

- logisk forståelse af de verbale tempusformers betydning, *NYS* 16, 237-257.
- Hansen, Aa. (1967). *Moderne dansk*, København: Grafisk Forlag.
- Hansen, E. (1998). Kriterier for inddeling af ledsætninger, In C. Colliander & I. Korzen (eds.) *Ny Forskning i grammatik* (fællespublikation 5). Odense: Odense Universitetsforlag. 7-22.
- Heltoft, L. (1997). Hvem opslugte hvo. Et bidrag til beskrivelsen af det danske kasussystems udvikling. In F. Lundgreen-Nielsen, M. A. Nielsen & J. K. Sørensen (eds.) *Ord, Sprog oc artige Dict. Et overblik og 28 indblik 1500-1700. Festskrift til Poul Lindegård Hjorth*, København: C.A. Reitzel. 227-257.
- Heltoft, L. (1999). Ubestemte subjekters tekstfunktion. *Tekstanalysen og dens grænser*, bind 2. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Heltoft, L & Jakobsen, L. F. (1996). Danish passives and subject position as a mood system: A content analysis. In E. Engberg-Pedersen et al. (eds.) *Content, Expression and Structure*, Amsterdam: John Benjamins. 199-234.
- Mikkelsen, K. (1975). *Dansk ordføjningslære*, København: C. A. Reitzel.
- Togeby, O. (1993). *Praxt. Pragmatisk tekstteori*. Århus: Aarhus University Press.
- Vikner, S. (1991). Relative *der* and other C° elements in Danish, *Lingua* 84, 109-136.





